

Р.Т.Турсунов,
иқтисод фанлари номзоди, доцент

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИНИ КРЕДИТЛАШ ҲОЛАТИНИНГ ТАҲЛИЛИ

Ўзбекистон иқтисодиётини барқарор суръатларда ривожлантириш омилларидан бири кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик тараққиётини таъминлаш ҳисобланади. Ушбу соҳа бозор конъюнктураси ўзгаришларига тез мослаша олиш, янги иш ўринларини яратиш орқали аҳоли бандлигини таъминлаш ва даромад манбаларини яратиш, ўрта мулкдорлар синфини шакллантириш каби хусусиятларга эгаллиги билан ажралиб туради. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов ушбу масаланинг муҳимлиги тўғрисида тўхталиб: “... кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иқтисодиётнинг тез ўзгариб турадиган бозор талабларига жавоб беришини таъминлайдиган замонавий тузилмаларини шакллантиришда, янги иш ўринларини ташкил қилишда ва аҳоли даромадларини оширишда қанчалик ўта муҳим роль ўйнашини албатта чуқур англаймиз. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг кредитлар, хомашё ресурслари, шунингдек, давлат харидлари тизимидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш зарур”¹, - деб таъкидлаган эдилар.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашнинг ишончли таянчи бўлган мулкдорлар синфи, яъни ўрта синфни шакллантиришдаги улкан аҳамиятини ҳеч нарса билан қиёслаб бўлмайди.

Мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш орқали унинг ЯИМдаги улушини ошириш, аҳолини иш билан банд этиш, уларнинг реал даромадларини кўпайтириш ва турмуш фаровонлигини яхшилашда кредитлаш муҳим аҳамият касб этади. Молиялаш аҳолини камбағалликдан халос этиш, меҳнатга лаёқатли, иқтидорли аҳоли қатламини ишга жалб этиш орқали ўз ғоя ва янгиликларини рўёбга чиқариш билан даромад олиш манбаларини кенгайтириш асосида турмуш фаровонлигини яхшилаш, кичик ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўли билан жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий фаол субъектларига айланишига имкон беради

Ислохотларнинг босқичма-босқич ўтказилиши, демократик ва бозор ислохотлари йўлидан изчил ва оғишмай бориш, кучли ижтимоий сиёсат ва аҳолининг энг ночор қатламларини ҳимоя қилиш билан биргаликда, Ўзбекистонда амалга оширилаётган туб ўзгаришларнинг ижобий натижаларини, уларнинг қўллаб-қувватланиши ва эътироф этилишини олдиндан белгилаб берди.

¹ Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. //халқ сўзи, 2011 йил 22 январь.

Юртбошимиз **2010** йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва **2011** йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаларида “... **Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг кредитлар, хомашё ресурслари, шунингдек, давлат харидлари тизимидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш зарур**”² лигини алоҳида таъкидлаб ўтдилар.

Ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида иқтисодиёт тармоқлари корхоналарини молиявий маблағлар билан таъминлаш (кредитлаш ёки микрокредитлаш) янгилик ҳисоблансада, ундан аҳолининг иқтисодий фаол қатламини тадбиркорлик фаолиятига жалб этиш ва ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, аҳоли бандлигини таъминлаш мақсадларида фойдаланилмоқда. Шунингдек, соҳа ривожини таъминлашда халқаро ёки хорижий молиявий ташкилотлар маблағларини жалб қилишга қаратилмоқда.

Микромолиялаш хусусиятларига кўра, юридик шахс мақомига эга бўлган кичик бизнес субъектларининг микромолиявий хизматлардан фойдаланиш манбалари ва миқдори бир мунча юқоридир. Буни 1-жадвал маълумотларидан кўриш мумкин.

1-жадвал

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини микромолиялаш хусусиятлари

Молиявий хизматлар кўрсатувчи ташкилот	Микромолиявий хизматлар				
	тури	суммаси	% ставка	муддат	алоҳида шарҳлар ва имтиёзалар
1	2	3	4	5	6
Юридик мақомга эга бўлган тадбиркорлик субъектлари					
Микрокредит банк	Бошланғич сармоясини шакллантириш	Энг кам иш ҳақининг 200 баробари-гача	Йиллик 3%	18 ойгача	Тадбиркорлик субъектларининг
	Фаолиятини кенгайтириш ва айланма	Энг кам иш ҳақини 500	Йиллик 7%	24 ойгача	

² Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз таракқиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. //Халқ сўзи, 2011 йил 22 январь.

1-жадвал давоми

1	2	3	4	5	6
Микрокредит банк	маблағларини тўлдириш	баробарига-ча			давлат рўйхатидан ўтганига 6 ойдан ошмаслиги лозим
	Имтиёзли микролизинг хизматлари	Энг кам иш ҳақини 2000 баробарига-ча	Йиллик 5%	3 йилга-ча	
Тижорат банклари	Бошланғич сармояни шакллантиришга йўналтирилган	Энг кам иш ҳақининг 300 баробарига-ча миқдорда	Йиллик 2,3%	18 ойгача	Тадбиркорлик субъектларининг давлат рўйхатидан ўтганига 6 ойдан ошмаслиги лозим
	Ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва фаолиятини ривожлантириш	10000 АҚШ долл. миқдорида	Йиллик 4,7%	2 йилгача	
Дехқон ва фермер хўжаликларни қўллаб-қувватлаш жамғармаси	Бошланғич сармояни шакллантиришга микрокредитлар	Энг кам иш ҳақининг 150 баробарига-ча	Йиллик 2,3%	3 йилгача	Тадбиркорлик субъектларининг давлат рўйхатидан ўтганига 6 ойдан ошмаслиги лозим
Юридик шахс мақомига эга бўлмаган тадбиркорлик субъектлари					
Микрокредит банк	Бошланғич сармоясини шакллантириш	Энг кам иш ҳақининг 50 баробарига-ча миқдорда	Йиллик 3%	18 ойгача	Тадбиркорлик субъектларининг давлат рўйхатидан ўтганига 6 ойдан ошмаган
Тижорат банклари	Чорвачиликни ривожлантириш	Энг кам иш ҳақининг 80 баробарига-ча	Йиллик 14 %	3 йилгача	Кам таъминланган оилаларга, нақд пул шаклида
	Ишлаб чиқаришни фаолиятини кенгайтириш	5000 АҚШ долл. миқдорида	Йиллик 3,5 %	3 йилгача	50 фоизи нақд пул шаклида

1-жадвал давоми

1	2	3	4	5	6
Бандликка кўмаклашувчи жамғарма	Чорвачиликни ривожлантириш	Энг кам иш ҳақининг 80 баробаригача	Йиллик 3,5 %	3 йилгача	Фақат кам таъминланган оилаларга, нақд пул шаклида
	Оилавий тадбиркорлик	Энг кам иш ҳақининг 150 баробаригача	Йиллик 3,5 %	2 йилгача	Давлат рўйхатига олиш вақтида бериладиган гувоҳномада оилавий тадбиркорлик шакли эканлиги кўрсатилиши керак, 6 ой имтиёзли давр

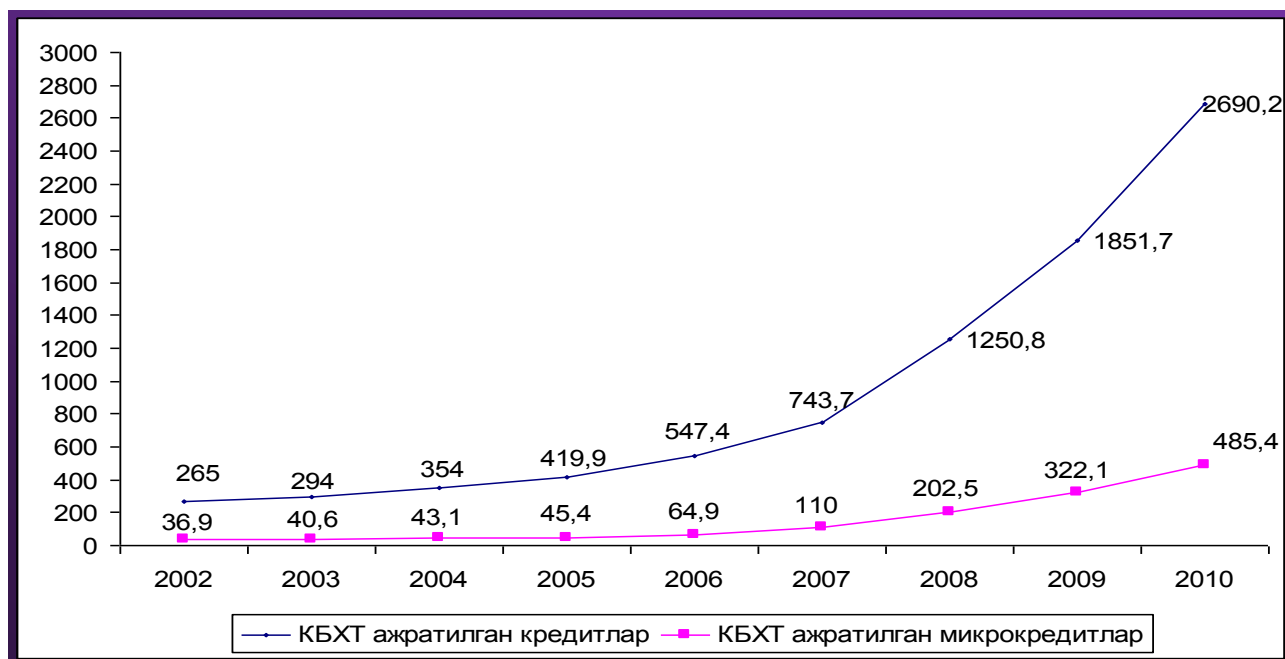
Манба: Тадқиқот натижалари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик (КБХТ) субъектларини молиялаш ва уни ташкил этиш объектив иқтисодий қонуниятларга асосланиши лозим. Молиялаш тизимида молиявий муносабатлар базис сифатида қатнашиб, бошқа қисмлар устқурма ҳисобланади. Молиявий муассасалар эса тизимнинг бошқа қисми сифатида қатнашади, яъни у барча пул ва кредит оқимларини бошқариб туради. Молиялаш тизими қуйидаги тўртта қисмни мужассамлаштира олгандагина яхлит ва объектив бўлади:

- молиявий муассасалар ва молиявий хизматлар кўрсатувчи инфратузилмалар;
- молиялаш (кредитлаш ва микрокредитлаш) тартиби;
- молиялаш йўналишлари ва объектлари;
- молиялаш манбалари ва усуллари.

Бу таркибий қисмлар ўзаро алоқадорликка эга ва бир бутунликни ифодалайди.

Сўнгги йилларда ҳукуратимиз томонидан КБХТни молиявий қўллаб-қувватлаш бўйича амалга оширилаётган тадбирлар натижасида мазкур соҳага тижорат банклари томонидан берилаётган кредитлар ва кўрсатилаётган микромолиявий хизматлар ҳажми йилдан-йилга ўсиб бормоқда **(1-расм)**.

1-расм. КБХТ субъектларига берилган кредит ва микрокредитлар (млрд. сўмда)

Манба: Ўзбекистон Республикаси Марказий банк маълумотлари.

2002-2010 йилларда тижорат банкларининг жами кредит қўйилмаларининг ЯИМ таркибида улуши 19,2 фоизли пунктга пасайган. 2010 йилда тижорат банклари жами кредит қўйилмалари таркибида кичик бизнес субъектларига ажратилган кредит улуши 2002 йилга нисбатан 14 пунктга кўпайиб, 23,3 фоизни ташкил қилган. 2010 йилда тижорат банклари жами кредит қўйилмалари таркибида микромолиявий хизматлар улуши 3,8 фоизни ташкил қилган. 2010 йилда тижорат банклари томонидан ажратилган жами кредит қўйилмалари ЯИМ миқдорининг 18,6 фоизини, кичик бизнес субъектларига ажратилган кредит эса ЯИМнинг 4,35 фоизини ташкил этган, микрокредитлар бор йўғи 0,78 фоизини ташкил этган (2-жавдал).

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг кредит қўйилмалари динамикаси унинг ЯИМга нисбатан ўзгариши

Кўрсаткичлар	2002й	2003й	2004й	2005й	2006й	2007й	2008й	2009й	2010й
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ЯИМ, млрд.сўм	7405,2	9837,8	12189,5	15210,0	20759,3	22731,4	36839,4	48097,0	61831
Кредит қўйилмалари умумий суммаси, млрд. сўм	2809,5	3138,3	3553,1	3876	4104,2	4777,6	6374,4	8558,2	11539

2-жадвалнинг давоми

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кичик бизнесга ажратилган кредитлар, млрд. сўм	265	294	354	419,9	547,4	743,7	1250,7	1851,7	2690,2
Кичик бизнесга ажратилган микрокредитлар млрд. сўм	36,9	40,6	43,1	45,4	64,9	110,0	202,5	322,1	485,4
Тижорат банклари жами кредит қўйилмалари таркибида кичик бизнесга ажратилган кредитларнинг улуши, фоизда	9,43	9,37	9,96	10,83	13,34	15,57	19,62	21,64	23,31
Тижорат банклари жами кредит қўйилмалари таркибида микроолиявий хизматларнинг улуши, фоизда	1,31	1,29	1,21	1,1713	1,58	2,3	3,18	3,76	4,21
Тижорат банклари жами кредит қўйилмаларнинг ЯИМга нисбати, фоиз	37,94	31,90	29,15	25,48	19,77	21,02	17,3	17,79	18,66
Тижорат банклари томонидан кичик бизнесга ажратилган кредитларнинг ЯИМга нисбати, %	3,59	2,99	2,90	2,76	2,64	3,27	3,39	3,85	4,35
Тижорат банклари томонидан кичик бизнесга кўрсатилган микроолиявий хизматларнинг ЯИМга нисбати, %	0,49	0,41	0,35	0,30	0,31	0,48	0,55	0,67	0,78

Манба: Ўзбекистон Республикаси Марказий банк маълумотлари.

Фикримизча, бундай ҳолат тижорат банкларининг иқтисодиёт тармоқларини молиялаштириш, шу жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига микромолиявий хизматлар кўрсатишда муаммолар мавжудлигини кўрсатади. Бинобарин, мамлакатимиз тижорат банкларининг кичик бизнес фаолиятини микромолиялашда етарлича роль ўйнамаётганликларидан далолат беради. Бу эса тижорат банклари ва кичик бизнес субъектлари билан ўзаро манфаатли алоқаларни ривожлантириш, мазкур субъектларни микрокредитлаш тизимини такомиллаштириш лозимлигини кўрсатади.

3-жадвал

Ўзбекистонда кичик бизнес субъектларига ажратилган кредитлар ҳажми ва кичик бизнеснинг мамлакат ялпи ички маҳсулотигаги улушининг ўзгариши

Йиллар	Кичик бизнесга ажратилган кредитлар ҳажми, млрд. сўм	Кичик бизнеснинг мамлакат ялпи ички маҳсулотигаги улуши, %
2002	265	34,6
2003	294	35,0
2004	354	35,6
2005	419,9	38,2
2006	547,4	42,1
2007	743,7	45,5
2008	1250,7	48,2
2009	1851,7	50,1
2010	2690,2	52,5

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси ва Марказий банк маълумотлари.

3-жадвал маълумотларига назар ташлайдиган бўлсак, кичик бизнес субъектларига ажратилган кредитнинг ўсиши ушбу соҳа вакилларининг мамлакат ялпи ички маҳсулотигаги улушининг ўсишига олиб келганини пайқаш қийин эмас. Демак, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига ажратилган кредитлар ҳажми билан кичик бизнеснинг мамлакат ялпи ички маҳсулотигаги улушида ўзаро боғлиқлик мавжуд деган тахминга келамиз. Ушбу кўрсаткичлар орасидаги боғлиқлик мавжуд деган фикрни аниқлаш учун

корреляцион таҳлилдан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун куйидаги формула орқали **X** ва **Y** белгилари орасидаги боғланишни ва унинг кучи аниқланади:

$$R = \frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{\sqrt{\sum (X - \bar{X}) \sum (Y - \bar{Y})}}$$

бу ерда $\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i$, $\bar{Y} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n Y_i$ - мос равишда **X** ва **Y** белгиларнинг ўртача арифметиғи.

Корреляция коэффициентини ҳисоблаш Microsoft Excel дастурида амалга оширилиб куйидаги 4-жадвалда келтирилган.

4-жадвал

Корреляция коэффициентини ҳисоблаш натижаси

X	Y	X-X	Y-Y	(X-X)(Y-Y)	(X-X) ²	(Y-Y) ²
265	34,6	-670,18	-7,88	5281,018	449141,2	62,0944
294	35	-641,18	-7,48	4796,026	411111,8	55,9504
354	35,6	-581,18	-6,88	3998,518	337770,2	47,3344
419,9	38,2	-515,28	-4,28	2205,398	265513,5	18,3184
547,4	42,1	-387,78	-0,38	147,3564	150373,3	0,1444
743,7	45,5	-191,48	3,02	-578,27	36664,59	9,1204
1250,7	48,2	315,52	5,72	1804,774	99552,87	32,7184
1851,7	50,1	916,52	7,62	6983,882	840008,9	58,0644
2690,2	53	1755,02	10,52	18462,81	3080095	110,6704
$\Sigma=8416,6$	$\Sigma=382,3$			$\Sigma=43101,52$	$\Sigma=5670232$	$\Sigma=394,4156$

Куйида келтирилган корреляция коэффициентларини ҳисоблаш натижаларига кўра $\bar{X} = 935,18$, $\bar{Y} = 42,48$, $R = 43101,52 / 47290,88 = 0,91$.

Демак, корреляция коэффициенти, яъни **R = 0,91** га тенг. Ушбу кўрсаткич микрокредитлар ҳажми билан кичик бизнеснинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улуши орасидаги боғлиқлик даражаси жуда кучли ва тўғри пропорционал эканлигидан далолат беради. Шу сабабли, кичик бизнеснинг ЯИМдаги улушини оширишда муҳим омиллардан бири сифатида кредитлаш ҳажмларини оширишга қаратиш лозим бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг **“Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш ҳажмларини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”** 2011 йил 11 мартдаги қарорга асосан имтиёзли кредитлаш махсус жамғармаси маблағлари устувор равишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасидаги юқори технологияли ва инновация лойиҳаларини, узоқ ва бориш қийин бўлган туманларда, шунингдек меҳнат ресурслари ортиқча бўлган туманлар ва шаҳарларда жойлашган ишлаб чиқариш микрофирмаларини, кичик корхоналарни, деҳқон ва фермер хўжалиklarини молиялаштириш учун ажратилиши белгиланган.

КБХТ субъектларини кредитлаш механизмини ривожлантириш чора-тадбирларининг самарали амалга оширилиши: янги иш ўринларини барпо этиш асосида ишсизлар сонини қисқартириш ва аҳоли бандлигини таъминлашга; республиканинг барча минтақаларидаги микромолиявий хизматларга муҳтож аҳолини тўлиқ қамраб олувчи микромолиялашнинг замонавий тизимини яратишга; кам таъминланган, бироқ иқтисодий фаол аҳоли қатламини ва ёшларни тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб этиш орқали истиқболда ўрта мулкдорларнинг кенг қатламининг шаклланишига; тижорат банклари ва нобанк кредит ташкилотларининг **КБХТ** субъектларини микромолиялаш ҳажмларини кўпайтиришга; микромолиявий сектор ва унинг инфратузилмасини барқарор ривожлантиришга; давлат бюджети даромадларини шакллантиришда **КБХТ** ҳиссасини оширишга, пировардида, макроиқтисодий ва молиявий барқарорликнинг мустаҳкамланишига ва барқарор иқтисодий ўсишга имконият яратади.